

TÜRK VE DÜNYA EDEBİYATINDA DESTANLAR

PROF. DR. NECATİ DEMİR

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	9
GİRİŞ	11
Türk Destanlarının Dönemleri	12
1. İslamiyet Öncesi Türk Destanları	13
2. Geçiş Dönemi Türk Destanları	13
3. İslamiyet Etkisindeki Türk Destanları	13
4. Son Dönem Türk Destanları (Yapay Destanlar)	14
 BİRİNCİ BÖLÜM	
YARATILIŞ DESTANLARI	15
1. Evrenin ve Dünyanın Yaratılışı	17
1.1 Altay Türklerine Ait Dünyanın Yaratılış Destanları	17
1.2 Dünyanın Yaratılışı Destanı'nın Metni	18
2. Türklerin Yaratılış Destanları	26
2.1. Ulu Han Ata Bitiği'nden Örnek Metin	26
 İKİNCİ BÖLÜM	
İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARI	31
1. Saka-İskit Devleti	33
1.1. Alp Er Tunga Destanı	34
1.2. Alp Er Tunga Destanı ve Sagusu	37
2. Hun Devleti	41
2.1. Attila Destanı	42
3. Köktürk Devleti	44
3.1. Bozkurt Destanı	45
3.2. Göktürklerin Kurttan Türeyişiyle İlgili İkinci Efsane	46
3.3. Ergenekon Destanı	48
3.3.1. Ergenekon Destanı Metni	48
4. Uygur Devleti	51
4.1. Uyurların Türeyiş Destanı	51
4.1.1. Türeyiş Destanı Metni	51
4.2. Uyurların Göç Destanı	55
4.2.1. Göç Destanı Metni	55
5. Türgiş Devleti	57
5.1. Şu Destanı	59

6. Oğuz Yabgu Devleti	61
6.1. Oğuz Kağan Destanı	61
6.2. Oğuz Bitiği / Oğuzname	62
6.3. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı	65
6.4. Reşideddin, Camiü't-Tevârih	65
6.5. Ebûlgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime	66
6.6. Oğuz Kağan Destanı'ndan Örnek	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GEÇİŞ DÖNEMİ TÜRK DESTANLARI	73
1. Dede Korkut Destanı	75
1.1. Dede Korkut Kitabı'nın Yazılış Zamanı	76
1.2. Dede Korkut Kitabı'nın Yazılış Yeri	78
1.3. Dede Korkut Destanı'nın Konuları	79
1.4. Dede Korkut Destanlarında Mekân	80
1.5. Dede Korkut Destanı'ndan Örnek Metin	83
2. Manas Destanı	88
2.1. Manas Destanı'nın Bölümleri	89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİ TÜRK DESTANLARI	93
1. Karahanlı Devleti	95
1.1. Satuk Buğra Han Destanı	96
1.2. Satuk Buğra Han Destanı'nın Konusu ve Özeti	96
2. Anadolu'da Teşekkül Eden İslami Türk Destanları	102
2.1. Hazret-i Ali Cenklere / Hazret-i Ali Destanı	104
2.1.1. Türk Destan Kültüründe Hazret-i Ali Destanı / Cenklere'nin Yeri	104
2.1.2. Hazret-i Ali Cenklere'nin Yazarı ve Yazılış Tarihi	106
2.1.3. Hazret-i Ali Cenklere'nin Konusu	106
2.1.4. Hazret-i Ali Cenklere'nin Şekil Özellikleri	107
2.1.5. Hazret-i Ali Cenklere'nden Bir Bölüm	107
2.2. Müseyyeb Gazi Destanı	111
2.2.1. Türk Destanları İçinde Müseyyeb Gazi Destanı'nın Yeri	111
2.2.2. Müseyyeb Gazi Destanı'nın Yazarı ve Yazılış Tarihi	112
2.2.3. Müseyyeb Gazi Destanı'nın Konusu	113

2.3. Ebâ Müslimname / Ebâ Müslim Destanı	114
2.3.1 Türk Destan Kültüründe Ebâ Müslimname'nin Yeri	114
2.3.2. Ebâ Müslimname'nin Yazarı, Yazılış Tarihi ve Nüshaları	116
2.3.3. Ebâ Müslim Horasânî'nin Tarihî Kişiliği	117
2.4. Battal Gazi Destanı	119
2.4.1. Türk Destan Kültüründe Battal Gazi Destanı'nın Yeri	119
2.4.2. Battal Gazi Destanı'nın Yazarı ve Yazılış Tarihi	119
2.4.3. Battal Gazi Destanı'nın Konusu ve Özeti	120
2.5. Danişmend Gazi Destanı	121
2.5.1. Danişmend Gazi Destanı'nın Anadolu Türk Destanları İçerisindeki Yeri	121
2.5.2. Danişmend Gazi Destanı'nın Yazılışı	123
2.5.3. Danişmend Gazi Destanı'nın Mekânı	123
2.5.4. Danişmend Gazi Destanı'nda Zaman	125
2.5.5. Danişmend Gazi Destanı'nın Şekil Özellikleri	125
2.5.6. Danişmend Gazi Destanı'nın Dili ve Üslubu	126
2.6. Saltık Gazi Destanı	127
2.6.1. Destan Kültüründe Saltıkname'nin Yeri	127
2.6.2. Saltıkname'nin Yazarı ve Yazılış Tarihi	128
2.6.3. Saltıkname'nin Şekil Özellikleri	129
2.6.4. Saltıkname'nin Coğrafyası	130
2.7. Köroğlu Destanı	131
2.7.1. Köroğlu Destanı'ndan Bir Bölüm	132

BEŞİNCİ BÖLÜM

SON DÖNEM TÜRK DESTANLARI

(YAPAY / YAPMA DESTANLAR)	137
1. İstanbul-Fetih Destanı (Fazıl Hüsnü Dağlarca)	139
2. Genç Osman Destanı (Kayıkcı Kul Mustafa)	142
3. Çanakkale Destanı (Mehmet Akif Ersoy)	144
4. Sakarya Meydan Savaşı (Ceyhun Atuf Kansu)	147
5. Kuvayı Milliye Destanı (Nâzım Hikmet)	147
6. Üç Şehitler Destanı (Fazıl Hüsnü Dağlarca)	159
7. Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı (Gülten Akın)	160

ALTINCI BÖLÜM

DÜNYA DESTANLARI	165
1. Sümerler: Gılgamış Destanı	167
2. Yunan: İlyada Destanı	170
3. İran Destanı: Şehname	174
4. Fin: Kalevala Destanı	181
5. Hint: Mahabharata ve Ramayana	185
5.1. Hint: Mahabharata Destanı	185
5.2. Hint: Ramayana Destanı	187
6. Alman: Nibelungen Destanı	187
7. İngiliz: Beowulf Destanı	190
8. Rus: İgor Destanı	191
9. İspanyol: Le Cid Destanı	192
10. Fransız: Chansen de Roland Destanı	194
11. Japon: Şinto Destanı	195
KAYNAKÇA	197

ÖN SÖZ

Destanlar; ulusların düşünce dünyasını, yaşam tarzını, inanç yapısını ve kültürünü yansıtan eserlerdir.

Destanların, ulusların kültür tarihinde çok önemli yeri vardır. Onlar, edebî bir mahsul olmakla beraber tarihin kırık dökük aynalarıdır. Konuları çoğunlukla tarihî gerçeklere dayanmaktadır. Geçmiş zaman içerisinde yaşanmış olaylar ve yaşamış kahramanlar hakkındaki bilgileri hiç değilse ana hatlarıyla öğrenmemizi sağlarlar. Bu türdeki yazılı metinler dikkatli bir şekilde incelendiğinde uzak geçmiş ile ilgili çok kıymetli bilgiler elde edilmektedir.

Destanlar milletlerin ansiklopedileridir. Tarihî unsurların yanında milletlerin geçmişteki gelenek, görenek ve yaşayış tarzları ile ilgili olarak belki de hiçbir kaynaktan bulunamayacak bilgiler destanlarda yer almaktadır. Geçmişte Türklerin yedikleri yemekler, çaldıkları çalgılar, kullandıkları savaş aletleri, ağırlık ölçüleri, giydikleri elbiseler vb. hakkındaki ayrıntılı gerçekleri destan yazarları farkında olmadan bizlere kadar ulaştırmıştır.

Destanlar, zoru başarmanın belgeleridir. Başarılması hemen hemen imkânsız hadiselerin zekâsı ve gücü ile bir kahraman tarafından olumlu bir sonuç ile bitirilmesi, destanların genel olarak konusudur. Bu olaylar bazı destanlarda bir milletin yok olması veya varlığını sürdürebilmesi gibi hayati meselelerdir. Bazılarında ise olağanüstü başarılar anlatılmaktadır.

Bu eserler aynı zamanda yazı dilinin önemli belgeleridir. Dillerin tarihî gelişmesinin araştırılmasında çok önemli malzemelerdir. Genellikle halk ağzından derlenip yazıya geçirildiği için dilin özelliklerini çok yönlü yansıtan bu yazılı metinler, dil tarihi açısından âdeta bir hazine durumundadır.

Destan ya da epos zenginliği bakımından Türk edebiyatı, dünyanın en zengin koleksiyonuna sahiptir denilebilir. Türk

kültürü bu denli zengin olduğu hâlde bütün destanları içine alan kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

Biz uzun yıllar yazılı ve sözlü kaynaklara dayanarak Türk destanlarının metinlerini oluşturmaya çalıştık. Belirli bir aşamaya gelince genel anlamda destanları tanıtabilmek için bu çalışmayı kaleme aldık.

Çalışmamıza, dünya edebiyatları ile karşılaştırma yapılabilmesi için dünya destanlarından da örnekler ekledik. Özellikle köklü tarihe ve kültüre sahip milletlerin destan kültürünü incelemeye çalıştık.

Bu çalışma temelde *Türk Destanları* ve *Dünya Destanları* olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır.

Dünyanın yaratılışından günümüze Türk destanlarının tamamına yer vermeye ve tanıtmaya çalıştık. Uygun olanlardan kısa metin veya özet ekledik.

Dünya destanlarında ise on bir ulusun destanlarını kısaca tanıttık. İçlerinden önemli olan biri hakkında daha ayrıntılı bilgi verdik.

Çalışmamızın yararlı olması, okunması ve ona sahip çıkılması dileklerimle...

Ankara / Ümitköy, 21 Mart 2025
Prof. Dr. Necati DEMİR

GİRİŞ

“Destan” sözcüğü Farsça kökenlidir. *Dâstân* ya da *dastân* biçiminde yazılır. Fakat bu sözcük Türkçede belki de Farsçadan daha çok kullanılmaktadır. Farsça sözcükte anlamı “hikâye, kıs- sa, sergüzeşt, serüven, macera, masal/mesel, şöhret”tir. “Hile” anlamına geldiğini de belirtmek gerekmektedir.¹

Sözcük Türkçeye, Farsçadan çeviriler yoluyla girmiş gibi gö- rünmektedir. Sonra da anlamı zenginleşerek günümüze kadar gelmiştir.

Destan sözcüğü Anadolu’da ilk kaleme alınan eserlerden olan Hz. Ali Cenknemeleri, *Battalname* ve *Danışmendname*’de geçmez. Bu eserlerde anlam “nâme” sözcüğü ile karşılanmıştır.

İlk olarak Yunus Emre’nin 1308’de kaleme aldığı *Risâ- letü’n-Nushiyye* başlıklı eserinin “*Dâstân-ı Rûh u Nefs ve Mâ-Yata’allağu Bihimâ Mine’l-Ahvâl*” (Ruh, Nefis ve Onlarla İlgili Durumlara Bağlı Olan Şeylerin Destanı) bölümünde bu sözcük karşımıza çıkar. Burada doğrudan ya da sıradan bir an- latım söz konusudur.

Osmanlı yazarları sözcüğü sıradan olayların hatta masalların anlatımı için kullanmışlardır. Öyle görünmektedir ki günümüz- deki gibi kahramanlık hikâyeleri gündeme bile getirilmemiştir.

Cumhuriyet’in ilanından sonra Türk edebiyatının öğretimi üzerinde özellikle durulmuştur. Osmanlı Dönemi’nde İslam’ın kabulüyle başlatılan tarih anlayışı değişmiş, öğretimde Türk tarihinin başlangıcı esas alınmıştır. Dolayısıyla Türk destanla- rının öğretilmesi gündeme gelmiştir. Böylece destan sözcüğü- nün anlamı da genişlemiş ve derinleşmiştir.

Türkçe Sözlük’te destan sözcüğüne karşılık olarak şu an- lamlar verilmiştir: “1. isim, edebiyat Tarih öncesi tanrı, tanrı- ça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir; epope: Manas, Şehname, İlyada, Kalevala birer destan

1 G. Güftar-F. Ziya, *Farsça-Türkçe Lûgat*, C. 2, Ankara 1984, s. 848, 904.

örneğidir. 2. *isim* Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri. 3. *isim* Çağdaş Türk edebiyatında biçim ve içerik yönünden, geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri”.

Türk dili ile kaleme alınan ve destan başlığı koyulan metinlere baktığımızda sözcük, çok daha geniş anlam taşımaktadır. Destan metinlerini dikkate alarak bu sözcüğün: 1) Kahramanlık olaylarını anlatan edebî eser, 2) Tarihî, olağanüstü ve mitolojik olayları anlatan metin, 3) Büyük savaşları anlatan metin, 4) Herhangi bir önemli konuyu hikâyeleştirerek anlatan metin anlamına geldiği görülmektedir.

Destan kültürü bakımından Türkler hiç şüphesiz dünyada en ön sıralarda hatta en ön sırada yer almaktadır. Uzun bir tarihî geçmişi ve tarihî derinliği olan, sayısız ölüm kalım mücadelesi vermiş Türk ulusu, dünyanın önüne çok sayıda destan koymuştur. Dolayısıyla destan, Türk edebiyatında önemli bir tür hâline gelmiştir.

Destan, aslında son yıllarda Türk edebiyatında başka türleri de bünyesine almaya başlamıştır. Örnek olarak hayalî konuları, yaratılış konularını, doğaüstü varlıkları ve doğa olaylarını konu edinen mitoloji metinleri de destan türü içerisinde alınmıştır.

Destan, tarihî gerçeklerden uzak, tamamen hayal ürünü inanışları konu edinen ve çok kısa konulu olan efsanelerden farklıdır.

Hayalî dünyaları, sihirli olayları, olağanüstü varlıkları (periler, devler, cadılar vb.) anlatan masallar ise daha ilk bakışta destanlardan ayrılmaktadır.

Türk Destanlarının Dönemleri

Türk destanları, teşekkül/oluşum dönemleri ve konularına göre tasnif edilir. Genel olarak İslamiyet öncesi destanlar, geçiş dönemi destanları, İslamiyet etkisindeki destanlar ve son dönem destanları (yapay destanlar) şeklinde dört ana gruba ayrılır.

Türk destanları tarihî süreç içinde; İslamiyet’ten önce doğa ve kahramanlık olaylarını, İslamiyet’in etkisinde dinî unsurlarla din savaşlarını, modern dönemde ise Millî Mücadele ve bağımsızlık konularını işlemiştir.

1. İslamiyet Öncesi Türk Destanları

Bu dönemdeki destanlar, Türklerin eski inançlarını (Şamanizm/Gök Tanrı inancı), doğa ile ilişkilerini ve kahramanlığını yansıtır.

1.1. *Yaratılış Destanları*

1.2. *Alp Er Tunga Destanı*

1.3. *Attila Destanı*

1.4. *Bozkurt Destanı* (Türklerin bir bozkurttan türeyiş efsanesi)

1.5. *Ergenekon Destanı* (Göktürklerin demir dağı eriterek yeni bir yurt bulması)

1.6. *Uygurların Türeyiş Destanı* (Uygurların kutsal bir ışıktan türeyişi)

1.7. *Uygurların Göç Destanı* (Uygurların ana yurtlarından ayrılmak zorunda kalışı)

1.8. *Şu Destanı* (Oğuz boylarının teşkilatlanması ve Türgiş Devleti'nin kuruluşu)

1.9. *Oğuz Kağan Destanı* (Oğuz Kağan ve Oğuz Yabgu Devleti'nin kuruluşu)

2. Geçiş Dönemi Türk Destanları

2.1. *Manas Destanı*

2.2. *Dede Korkut Destanı*

3. İslamiyet Etkisindeki Türk Destanları

Bu dönemdeki destanlarda İslami unsurlar, dinî kahramanlıklar ve fetihler ön plana çıkmıştır.

3.1. Karahanlı Dönemi:

3.1.1. *Satuk Buğra Han Destanı* (Karahanlı hükümdarının Müslüman oluşu ve İslam'ı yayışı)

3.2. Selçuklu-Beylikler Dönemi:

3.2.1. *Hız. Ali Cenknemeleri* (Hız. Peygamber, sahabe ve İslamiyet'in ilk dönemleri)

3.2.2. *Müseyyeb Gazi Destanı*

3.2.3. *Battal Gazi Destanı* (Araplarla Bizans savaşlarında kahramanlık gösteren Battal Gazi)

3.2.4. *Danişmend Gazi Destanı* (Anadolu'nun fethi sırasında kahramanlık gösteren Danişmend Gazi)

3.2.5. *Saltık Gazi Destanı*

3.3. Osmanlı Dönemi:

3.3.1. *Köroğlu Destanı* (Osmanlı döneminde halk kahramanı olan Köroğlu'nun zalimlere karşı mücadelesi)

4. Son Dönem Türk Destanları (Yapay Destanlar)

Bu dönemde destanlar artık sözlü gelenekten yazılı edebiyata geçmiştir. Yeni destanlar, Millî Mücadele ve kahramanlık hikâyeleri etrafında şekillenir.

4.1. Osmanlı Dönemi

4.1.1. *İstanbul Fetih Destanı* (Fazıl Hüsnü Dağlarca)

4.1.2. *Genç Osman Destanı* (Kayıkçı Kul Mustafa)

4.1.3. *Çanakkale Destanı* (Fazıl Hüsnü Dağlarca)

4.2. Kurtuluş Savaşı Destanları

4.2.1. *Çanakkale Destanı* (Mehmet Akif Ersoy'un şiirleri)

4.2.2. *Sakarya Meydan Savaşı* (Ceyhun Atuf Kansu)

4.2.3. *Kuvâyi Milliye Destanı* (Nazım Hikmet)

4.2.4. *Üç Şehitler Tepesi* (Fazıl Hüsnü Dağlarca)

4.2.5. *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı* (Gülten Akın)

Destanların dünya edebiyatında da önemli yerleri vardır. Köklü tarihe sahip hemen her ulusun bir ya da daha fazla destanı bulunmaktadır.

Dünyada pek çok destanın unutulup gittiği rahatlıkla söylenebilir. Destanı kalıcı hâle getiren hiç şüphesiz yazıdır. Destanlar kaydedilmeye başlandıktan sonra kalıcı olmuştur.

Dünyada bilinen ve yazıya aktarılan en eski destan Sümerlerin *Gılgamış Destanı*'dır. Arkasından Hint ve Yunan destanları gelmektedir. Onların arkasından Alman destanları, İngiliz destanları, Fransız destanları, Rus destanları, İspanyol destanları, Japon destanları sıralanabilir.

Yapay Destan (Yapma Destan)

Yapay destan, (diğer adları yapma destan, modern destan) tarihî veya toplumsal olaylardan ilham alınarak bilinçli bir şekilde bireysel bir şair ya da yazar tarafından oluşturulan destanlardır. Manzum veya mensur (düz yazı) biçiminde olabilir. Doğal (halk) destanlardan farklı olarak anonim değil, belirli bir yazarı veya şairi vardır. Bu destanlarda genellikle bir ulusa ait savaşlar veya çok önemli olalar anlatılmaktadır. Yani toplumun ortak değerlerini konu olarak işler. Yazarın bireysel dili ve edebî sanatı ön plandadır. Planlı bir biçimde kaleme alınır. Planlı yazıldığı için olay örgüsü daha sistematik ve anlaşılır durumda olur. Yapay destanlar yazıya döküldüğü için sabit kalır.

Yapay destanlardan bazıları Osmanlı Devleti Dönemi ile ilgilidir: *İstanbul-Fetih Destanı* (Fazıl Hüsnü Dağlarca), *Genç Osman Destanı* (Kayıkçı Kul Mustafa).

Türk destan edebiyatında yapay destanların pek çok örneği bulunmaktadır. Son dönemde ise Millî Mücadele'yi işleyen destanlar vardır.⁸⁶ Ancak bu destanlar, anonim değer taşımadıkları için geleneği devam ettirecek özelliklere sahip değildir. Dağınık ve çok çeşitlidir.

Türk Kurtuluş Savaşı'nı konu edinen yapay destanların önemli bir kısmı şunlardır: *Çanakkale Destanı* (Fazıl Hüsnü Dağlarca), *Çanakkale Destanı* (Mehmet Akif Ersoy), *Sakarya Meydan Savaşı* (Ceyhun Atuf Kansu), *Kuvayı Milliye Destanı* (Nazım Hikmet), *Üç Şehitler Tepesi* (Fazıl Hüsnü Dağlarca), *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı* (Gülten Akin).

86 Geniş bilgi için bk. Necat Birinci, "Millî Mücadele Edebiyatı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1986, s. 360.

1. İstanbul-Fetih Destanı (Fazıl Hüsnü Dağlarca)

Fazıl Hüsnü Dağlarca 1914'te İstanbul'da doğmuş, 2008'de İstanbul'da Hakk'a yürümüştür. O, Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinin en önemli destan şairidir.

İstanbul Fetih Destanı, şair Fazıl Hüsnü Dağlarca (d. 26 Ağustos 1914 / ö. 15 Ekim 2008) tarafından kaleme alınmış bir destandır. Bu eser, 1453 yılında İstanbul'un fethini konu alır. Türk edebiyatında yapma destanın önemli örneklerinden biri olarak kabul edilir. Dağlarca, bu destanı yazarken tarihî bir olayı sadece anlatmakla kalmamış, aynı zamanda İstanbul'un fethinin sembolik ve kültürel derinliklerine de inmiştir. Şiirsel bir dille yazılmış olan bu destan hem tarihî hem de edebî açıdan büyük bir öneme sahiptir.

Son dönem Türk şairlerinden olan Fazıl Hüsnü Dağlarca, Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinin en önemli destan şairleri arasında yer almaktadır. Onun destanlarında; Malazgirt Savaşı'ndan İstanbul'un fethine, Çanakkale'den Millî Mücadele ve Bağımsızlık Savaşı'na, Türklüğün yaşadığı tarihî maceralar ve varlık yokluk mücadeleleri dile getirilir. Şair, Anadolu'yu sahiplenme, burayı vatan yapma, milletçe özgür ve bağımsız yaşayabilme ülkülerini ana konu olarak işler. Kaleme aldığı her destanın bir felsefi boyutu, ideali ve hedefi vardır. Örneğin Türk'ün Orta Asya'dan Anadolu'ya gelişi, kuraklık ya da kıtlık sebebiyle bir göç değil, İstanbul'a sahip olmak içindir. Malazgirt, toprağa yerleşme ve medeniyet kurma idealinin ifadesidir. Bağımsızlık savaşı, Türklüğün yeniden doğuşu ve onurlu bir biçimde dünya üzerinde varoluşudur.⁸⁷

Sultan Mehmet'in Gemileri

Bir sabah ferman ile uyandık İstanbul kıyılarında

Bir sabah duyuldu Sultan Mehmet:

– “Gemilerim karadan yüzdürülsün”

Dağlar taşlar inledi: “Emret”

87 <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fazil-husnu-daglarca>